

85. Manzum ferâiz edebiyatının bir örneği: Ayıntâbî Mehmet Hasib Dürrî Efendi'nin *Zübdetü'l-ferâiz* isimli eseri¹

Muhammet Raşit AKPINAR²

APA: Akpınar, M. R. (2023). Manzum ferâiz edebiyatının bir örneği: Ayıntâbî Mehmet Hasib Dürrî Efendi'nin *Zübdetü'l-ferâiz* isimli eseri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 1411-1442. DOI: 10.29000/rumelide.1319020.

Öz

Bu makalede, yirminci yüzyıl Gaziantep'inin en iyi şairleri arasında gösterilen Mehmet Hasib Dürrî'nin (ö. 1913), İslam miras hukukuna dair manzum ve nesir karışımı olarak kaleme aldığı *Zübdetü'l-ferâiz* isimli eseri konu edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde Antep'te yaşamış bir müderris olan Hasib Dürrî Efendi, aynı zamanda divan edebiyatının hemen tüm nazım biçimlerinde şairler kaleme almış bir şairdir. Onun "İslam miras hukukunun özü" anlamına gelecek iddialı bir başlık ile okuyucuyla buluşturduğu *Zübdetü'l-ferâiz* isimli eseri, manzum ferâiz geleneğinin Türkçe örneklerinden biridir. Müellif eserinde, İslam miras hukukuna ilişkin genel prensipler ve bazı özel hükümleri, Hanefî fıkıh kültürüne bağlı kalarak sade ve yalın bir dille ele almıştır. İslam miras hukukunun hemen tüm konularına özlü bir biçimde temas eden *Zübdetü'l-ferâiz*'de klasik ferâiz metinlerinden farklı olarak öğrencilerin zorlandığı bazı konular özet bir biçimde takdim edilmiş veya kitabın sonuna kaydırılmış yahut da hiç yer almamıştır. Mirasçılarının paylarının kesirli olabileceğinin ileri sürülmesi, reddiye ve avliye gibi bazı işlemlerin çözümünde pratik yollar önerilmesi eseri özgün kılan bazı özellikler arasındadır. Osmanlı Devleti'nin siyasî ve içtimaî yapısında köklü ve hızlı değişikliklerin görüldüğü bir dönemin ürünü olan eser, yazıldığı dönemde yaygınlık kazanmış bazı uygulamalara ilişkin fikhî analizler, yöneticiler hakkında değerlendirmeler ve çeşitli aktüel tartışmalar içermesi yönüyle zamanın dinî ve içtimaî yaşantısına ışık tutması açısından da ayrı bir kıymet arz etmektedir. Makalede ferâiz ilmi ve manzum ferâiz geleneğine kısaca temas edildikten sonra *Zübdetü'l-ferâiz*'in telif edildiği dönem ve müellifi hakkında bilgi verilmiş, eserin özgün yapısı ve kaynakları ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Eserin içeriği ise fikhî açıdan analiz edilerek son bölümde büyük ölçüde yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Miras Hukuku, Manzum Ferâiz, Hasib Dürrî, *Zübdetü'l-ferâiz*

An example of poetic ferâiz literature: Ayıntâbî Mehmet Hasib Dürrî Efendi's *Zubdat al-Farâ'id*

Abstract

In this study, the work of Mehmet Hasib Dürrî (d. 1913), who is regarded as one of the best poets of the 20th century's Gaziantep, written as a combination of verse and prose on Islamic inheritance law, called *Zubdat al-Farâ'id*, is discussed. Hasib Dürrî Efendi, who was a mudarris living in Gaziantep during the reign of Abdulhamid II, was also a poet who wrote poems in almost all verse forms of divan literature. His work *Zubdat al-Farâ'id*, which he introduced to the reader with an assertive title

¹ Bu makale, 2016 yılında Gaziantep'te düzenlenen Uluslararası Gaziantep Âlimleri ve Gaziantep'te Dinî Hayat Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

² Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku ABD (Konya, Türkiye), rasitakpınar@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0943-0715 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 02.04.2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1319020]

meaning "the essence of Islamic inheritance law", is one of the Turkish examples of the verse Islamic inheritance science tradition. In his work, the author deals with the general principles and some special provisions of Islamic inheritance law in a plain language, adhering to the Hanafi fiqh culture. In *Zubdat al-Farâ'id*, which concisely discusses almost all the subjects of Islamic inheritance law, some of the subjects that students have difficulty with, unlike the classical science of Islamic inheritance texts, are presented in a concise manner, or moved to the end of the book, or not included at all. Claiming that the shares of the heirs may be fractional, and also suggesting practical ways to solve some transactions such as refutation and the case where the sum of the shares of certain shareholders from the inheritance is more than the common share, are some of the features that make the work unique. The work, which is the product of a period in which radical and rapid changes began to be seen in the political and social structure of the Ottoman Empire, has a particular importance in terms of shedding light on the religious and social life of the time, as it contains legal analyses of some practices that became widespread at the time it was written, evaluations about the rulers, and various current discussions. In the article, after briefly discussing the science of Islamic inheritance and the tradition of verse science of Islamic inheritance, information about the period in which *Zubdat al-Farâ'id* was written and its author was given, and the original structure and sources of the work were evaluated under a separate title. The content of the work was analyzed in terms of fiqh and tried to be largely reflected in the last section.

Keywords: Islamic Law, Inheritance Law, Verse al-Farâ'id, Hasib Dürrî, *Zubdat al-Farâ'id*

Extended Summary

As in various branches of Islamic sciences, it is possible to encounter a large number of verse works that have been written in order to facilitate the memorization of accepted texts and thus to help educational activities in the corpus of fiqh. Among the verse works adopted as a different style of writing in the Islamic science tradition, the literature on the science of Islamic inheritance, which examines the law of inheritance, also has a significant place. In this study, the work of Mehmet Hasib Dürrî (d. 1913), who is regarded as one of the best poets of the 20th century's Gaziantep, written as a combination of verse and prose on Islamic inheritance law, called *Zubdat al-Farâ'id*, is discussed. Hasib Dürrî Efendi, who was a mudarris living in Gaziantep during the reign of Abdulhamid II, was also a poet who wrote poems in almost all verse forms of divan literature such as ode, ghazal, history, tahmis (quintet), tarkib-band, stanza, and couplet. His work *Zubdat al-Farâ'id*, which he introduced to the reader with an assertive title meaning "the essence of Islamic inheritance law", is one of the Turkish examples of the verse Islamic inheritance science tradition. In his work, the author deals with the general principles and some special provisions of Islamic inheritance law in a plain language, adhering to the Hanafi fiqh culture. There is a forty-two-couplet verse preface (Dibajah al-Manzumah) at the beginning of the work, which consists of a two-part preface and eight parts. In addition to the technical aspect of inheritance law, there are also poems written on various subjects. While some of the poems have titles convenient with their content, some of them are named generally as "verse, nazm, stanza, couplet, tafsil, tanbih", and no title has been determined for a few of them. Solutions to inheritance issues are exemplified in tables in places. In the first part of the work, before the sharing out between the inheritors is started, the rights concerning the inheritance are discussed, and in this context, some provisions regarding the enshrouding, outfits, and burial procedures are given in prose form. The rules of good manners that must be followed during the execution of these procedures are indicated in a poem entitled "Istirhâm al-Mayyit", which was written in the language of the deceased. In *Zubdat al-Farâ'id*, which concisely discusses almost all the subjects of Islamic

inheritance law, some of the subjects that students have difficulty with, unlike the classical science of Islamic inheritance texts, are presented in a concise manner, or moved to the end of the book, or not included at all. Claiming that the shares of the heirs may be fractional, and also suggesting practical ways to solve some transactions such as refutation and the case where the sum of the shares of certain shareholders from the inheritance is more than the common share, are some of the features that make the work unique. The work, which is the product of a period in which radical and rapid changes began to be seen in the political and social structure of the Ottoman Empire, has a particular importance in terms of shedding light on the religious and social life of the time, as it contains legal analyses of some practices that became widespread at the time it was written, evaluations about the rulers, and various current discussions. In the article, after briefly discussing the science of Islamic inheritance and the tradition of verse science of Islamic inheritance, information about the period in which *Zubdat al-Farâ'id* was written and its author was given, and the original structure and sources of the work were evaluated under a separate title. The content of the work was analyzed in terms of fiqh and tried to be fully reflected in the last section.

Keywords: Islamic Law, Inheritance Law, Verse al-Farâ'id, Hasib Dürrî, *Zubdat al-Farâ'id*

Giriş: Ferâiz ilmi ve manzum ferâiz geleneği

Sözlükte “takdir edilmiş hisse” anlamına gelen ferâiz kelimesi, önceleri mirasçılardan Kur’ân ve Sünnet tarafından belirlenmiş tereke üzerindeki paylarını ifade etmek için kullanılmış, daha sonra kelimenin anlamı genişleyerek bu payları konu alan İslam miras hukukunun bütünü, “ferâiz ilmi” olarak anılmaya başlamıştır. Kur’ân’da miras hükümlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasının (Nisâ 4/7-8, 11-12, 176, Enfâl 8/72, 75, Ahzâb 33/6) ve birçok hadiste ferâiz öğrenmenin teşvik edilmesinin³ etkisiyle bu ilmin doğup gelişmesi, İslam hukukunun tedvin edilmeye başladığı dönemlere kadar uzanır. (Bardakoğlu, 1995, s. 362) Bu nedenle erken devirlerden itibaren gerek fûrû-ı fıkıh kitapları içinde gerekse müstakil eserlerde ele alınan İslam miras hukukunun prensip ve hükümleri zengin bir literatür oluşturmuştur.⁴

Dinî disiplinlere ilişkin muhtelif sahalarda olduğu gibi fıkıh külliyyatı içerisinde de genel kabul görmüş metinlerin ezberlenmesini kolaylaştırma ve tedris faaliyetlerine yardımcı olma amacıyla telif edilmiş birçok manzum esere rastlamak mümkündür. Nitekim çok sayıda usûl ve fûrû metni, fetvâ ve ilmihal kitabı manzum olarak kaleme alınmış yahut bunların şerh ve tercüme nazma dökülmüştür (Ayдын, 2016, s. 137-170; 2017, s. 73-100). Ferâiz literatürü de İslam ilim geleneğinde farklı bir telif tarzı olarak benimsenen manzum eserler arasında önemli bir yekûn tutar. Hanefî fıkıh kültüründe en fazla başvurulan kaynaklar arasında yer alan Sirâcüddîn es-Secâvendî (ö. 596/1200’den sonra) ve Seydişehirli Mahmud Esad Efendi’ye (ö. 1913) ait eserler başta olmak üzere pek çok ferâiz kitabının manzum tercüme ve şerhi yapılmıştır.⁵ İslam miras hukukuna ilişkin hükümlerin sayıca sınırlı oluşu ve büyük ölçüde değişmez bir nitelik arz edişi, ezberlenmesini kolaylaştırma gayesiyle ferâiz metinlerinin nazım haline getirilmesini motive eden temel saikler olmuştur.

Osmanlı medreseleri için ders kitabı olarak telif edilen Türkçe metinler de manzum ferâiz literatürünü zenginleştirmiştir. Müellifi aynı zamanda bir müderris olan *Zübdetü'l-ferâiz* de bu amaçla yazılmış

³ Bu rivayetlerden bir kısmı şöyledir: “Ferâiz öğrenin ve öğretin, çünkü ferâiz ilmin yarısı olup unutulacaktır. Ümmetinden çekilip alınacak ilk ilim de odur.” (İbn Mâce, “Ferâiz”, 1, Şevkânî, 2005, VII, 407, Muttakî el-Hindî, 1985, X, s. 166) “Kur’an’ı ve ferâizi öğrenin ve insanlara da öğretin. Ben aranızdan ayrılacağım gibi ilim de bir gün ortadan kalkacaktır. Öyle bir zaman gelecek ki iki kişi bir farızda ve dinî bir meselede anlaşmazlığa düşecek de aralarında hüküm verecek birini bulamayacaktır.” (Tirmizî, “Ferâiz”, 2)

⁴ Ferâiz literatürüne ilişkin eserlerin bir listesi için bk. Bilgili, 2013, s. 396-397.

⁵ Manzum ferâiz eserlerinin bir listesi için bk. Kırkıl, 2006, s. 443-444; Eliaçık 2008, I, s. 662-664.

eserlerden biridir. Mehmet Hasib Dürrî (ö. 1913) tarafından telif edilen bu eserde İslam miras hukukuna ilişkin meseleler, Hanefî mezhebine bağlı kalınarak manzum ve nesir karışımı biçiminde ele alınmıştır. İki kısımlı bir mukaddimenin ardından eserin ilk bölümünde tereke üzerine taalluk eden haklar, irsin sebepleri, irsin mânileri ve bazı kavramlar; ikinci bölümünde miras meselesi çözümlenirken izlenecek kurallar ve vârislerin genel özellikleri; üçüncü bölümünde ashâbü'l-ferâiz; dördüncü bölümünde mahrelerin belirlenmesi, avliye ve reddiye meseleleri; beşinci bölümünde asabe; altıncı bölümünde terekenin taksimine ilişkin genel kurallar ve paylaşırma usûlü; yedinci bölümünde zevî'l-erhâm; sekizinci bölümünde ise münasaha gibi çeşitli meseleler ele alınmış böylece eserde miras hukukunun hemen tüm konularına temas edilmiştir.

Ne var ki Osmanlı dönemi ferâiz eserlerine ilişkin günümüzde yapılan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. 1899 yılında İstanbul'da baskısı yapılmış olduğu halde *Zübdetü'l-ferâiz'e* ilişkin herhangi bir bilginin, bibliyografya kitaplarında dahi yer almamış olması üzüntü vericidir. Eserin ilim dünyasına tanıtılmasını amaçlayan bu makale, bir nebze olsun bu eksikliği gidermesi halinde hedefine ulaşmış olacaktır.

Çalışmada ilk olarak *Zübdetü'l-ferâiz'in* telif edildiği dönem ve müellifi hakkında bilgi verilmiş, eserin kütüphanelerde bulunan nüshalarına işaret edildikten sonra özgün yapısı ve kaynakları ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Son bölümde ise eserin içeriğinin tamamına yakını latinize edilerek okuyucunun istifadesine sunulmuş ayrıca İslam hukuku açısından bazı tespitlerde bulunulmuştur. Makalenin hacmini aşmamak adına miras hukuku ile doğrudan ilgisi bulunmayan şiirlere yer verilmemiştir. Büyük ölçüde sade ve yalın bir dille kaleme alındığından metnin tercüme edilme ihtiyacı hissedilmemiş, sadece anlaşılmasını kolaylaştırmak için bazı ifadelerin köşeli parantez içinde kısa anlamları ilave edilmiştir.

1. *Zübdetü'l-ferâiz'in* telif dönemi ve müellifi

Manzum ferâiz geleneğinin Türkçe örnekleri arasında yer alan *Zübdetü'l-ferâiz*, İslam miras hukukunun hemen hemen bütün konularına özlü bir biçimde temas eden matbu bir eserdir. 1899 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin siyâsî ve içtimaî yapısında köklü değişikliklerin görüldüğü bir dönemin ürünü olan eser, o dönemin dinamiklerine dair izler taşıması yönüyle de kıymet arz eder. Eserin girişinde ilme ve ilim ehline verdiği değerden ötürü II. Abdülhamid'e yöneltilen methiyeler⁶ ile eserin yazıldığı dönemde yaygınlık kazanmış bazı uygulamaların fikhî hükmüne ilişkin yapılan değerlendirmeler,⁷ bu izlere örnek teşkil eder. Eserin sonunda temas edilen felsefe ve dinî ilimler mukayesesi de zamanın aktüel konuları hakkında fikir verir niteliktedir.⁸

⁶ Burada ayrıca Moğol dönemlerinde kitapların nehirlerle dökülerek yok edilmesine atıfta bulunarak bu fitneyi engelleyen Osmanlı sultanlarının ilmin hamisi haline geldiğine işaret etmiştir. Dürrî, 1899, s. 3, 5-6.

⁷ Örnekler için bk. Dürrî, 1899, s. 16-18.

⁸ Dürrî Efendi, bu tartışmada tarafını şu sözlerle ifade eder: "Felsefiyyât ile fahreyliyen erbâb-ı ulûm / Sahib-i cehl-i mürekkeb idîğın kat'î bil / Marifet ilm-i şeriatle şeref bulmaktır / Ki odur cennet-i âlâya giden doğru sebil." bk. Dürrî, 1899, s. 79-80. İslamî ilimleri sahili bulunmaz bir deryaya benzeten Hasib Dürrî, bu daire-i saadetten ayrılanların Hz. Peygamber'in şu hadisiyle ikaz edilmeleri gerektiğini belirtir: "Bir rivayete göre Hz. Ömer (r.a.) Ehl-i kitaptan aldığı bir kitabı getirip Hz. Peygamber (s.a.v.)'e okuyunca çok kızdı ve şöyle dedi: "Ey Hattab'ın oğlu! Bu ne şaşkınlık? And olsun ki ben size bembeyaz, dupduru bir hakikatle geldim. Eğer Musa şimdi aranızda yaşamış olsaydı, bana tabi olmaktan başka bir şey yapmazdı." Heysemî, I, 173, 174; VIII, 262. bk. Dürrî, 1899, s. 79. Başka bir şiirinde aynı kanaatini şu beyitle dile getirir: "Felsefiyyât ve hikemde etme tazî-i nefis / İlm-i ahkâm-ı şeriatir ulûmun enfesi." Dürrî, 1899, s. 78.

Zübdetü'l-ferâiz'in müellifi Mehmet Hasib Dürrî el-Ayıntâbi, 1848 yılında Gaziantep'te doğmuş, hayatı boyunca burada yaşamış ve 1913 yılında aynı şehirde vefat etmiştir. Kabri, daha önce kendi adıyla anılan bir caddede bulunmakta iken,⁹ 1955 yılında Gaziantep Mezarlığına nakledilmiştir.¹⁰

Dürrî'nin babası Hafız Ahmed Efendi, Şam ve Mısır'da ilim tahsil etmiş bir zât, dedesi Hafız Mehmed Şerif Efendi müderris, ağabeyi İbrahim Hakkı Efendi ise hattattır (Şahiner, 2008, s. 28). Dürrî, babası dışında Antep âlimlerinden Söylemezzâde Sa'îd Efendi ile Hacı Mustafa Efendi'den ders almıştır. Şiirlerinden memuriyet mesleğine sıcak bakmadığı anlaşılan Hasib Dürrî, mahkeme başkatipliği başta olmak üzere kendisine yöneltilen türlü teklifleri kabul etmemiş ve müderrislik yaparak geçimini sürdürmeyi tercih etmiştir (Aksoy, 1959, s. LXIV). Dördü kız, ikisi erkek olmak üzere toplam altı çocuğu dünyaya gelmiştir (Güzelbey, 1969, s. 14).

Yirminci yüzyıl Gaziantep'inin en iyi şairleri arasında gösterilen Hasib Dürrî'nin¹¹ kaside, gazel, tarih, tahmis, terkiib-i bend, kıta ve beyitler başta olmak üzere divan edebiyatının çeşitli dallarında şiirleri bulunmaktadır. Ancak onun, hayatı boyunca idarî veya başka resmi görevlerde bulunmayışı ayrıca eserlerinin yayınlanması için özel bir çaba göstermeyişi hak ettiği şöhrete kavuşamamasında etkili olmuştur. Nitekim şiirlerini bir araya getirerek basımını gerçekleştirme yönündeki talep ve tavsiyeleri, onların kıymetinin sonraki nesiller tarafından takdir edilmesinin daha uygun olacağını belirterek geri çevirmiştir. Bu sebeple kaynaklarda kendisine nispet edilen eser sayısı fazla değildir. *Zübdetü'l-ferâiz* adlı kitabı dışında, tecvid kaidelerini konu alan *Tecvid-i Dürrî* isimli basılmamış bir eseri bulunmaktadır (Aksoy, 1959, s. VI, XIX). Bu eserler de dahil olmak üzere şiirlerinin önemli bir bölümü, hayatını inceleyen muhtelif kitaplarda yer almıştır.

Divan edebiyatı kültürü ile beslenen müellifin şiirlerinde genel olarak sosyal konuların ön plana çıktığı görülür. Arapça ve Farsça'yı şiir yazabilecek kadar iyi bilen Dürrî, kendi ifadesiyle merâmı sade ve yalın bir şekilde anlatabilmek için *Zübdetü'l-ferâiz*'i ve diğer eserlerini Türkçe kaleme almıştır.¹² Şiirlerinde Dürrî mahlasını kullanmıştır.¹³

2. *Zübdetü'l-ferâiz*'in kütüphanelerde bulunan nüshaları

1899 yılında İstanbul'da Yovanaki Panayoditis matbaası tarafından basılmış olan *Zübdetü'l-ferâiz*'in, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde 226925 demirbaş numarası ile kaydı bulunmaktadır. Aynı baskılı bir nüsha Selçuk Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde 162745 demirbaş numarası ile; bir diğer nüsha ise Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde 0126736 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

Katalog kayıtlarında Dürrî Efendi'nin eserinden başka, *Zübdetü'l-ferâiz* ismini taşıyan farklı yazarlara ait kitaplar da bulunmaktadır.¹⁴ Müellifin bu eserleri görmediği anlaşılmaktadır.

⁹ Bu caddenin başka Gaziantep'te "Hasip Dürrî" adını taşıyan bir cami, sosyal tesis, millet kütüphanesi ve taziye evi bulunmaktadır.

¹⁰ Hasib Dürrî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Aksoy, 1959; Sarı, 2016, s. 594-595.

¹¹ Dönemin Maarif Nazırın Münif Paşa (ö. 1910), onun bu yönüne aşağıdaki dizelerle işaret eder: "*Sen olurdu ona elbette reis ey Dürrî / Olsa Antep'te bir de üdebâ mahkemesi*". Aksoy, 1959, s. VIII; Şahiner, 2008, s. 29.

¹² Bu hususu bir beyitte şöyle ifade eder: "Kendi lisanımızla gerektir beyân-ı hâl / Olmaz libâs-ı âriye sermâye-i cemâl." bk. Aksoy, 1959, s. XI.

¹³ "Dür döker hâmem-i dehânından olursa neşesi / Lîk su-i talî'inden gamlıdır çıkmaz sesi. Dürrîyâ dürr ü Güher kadrin bilenler / Nev heesler ziyet-i destar eder hâr ü hasî." bk. Dürrî, 1899, s. 78.

¹⁴ Bu kitapların bir kısmı için bk. Hüseyin Fehmi, *Zübdetü'l-ferâiz*, İstanbul 1290; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhethü'l-havâtr*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), VII/998; Hayreddin Zirikli, *el-İlâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), III/271;

Dürrî'nin hayatı ve eserlerinin konu alındığı az sayıdaki çalışmada onun dağınık haldeki şiirleri derlenmeye çalışılmıştır. Bu eserlerde, ferâiz ilmi açısından tahlili yapılmaya da *Zübdetü'l-ferâiz*'den de seçilen bazı beyitler, edebi yönden incelenmiştir (bk. Aksoy, 1959, s. LXXV-LXXX, 170-175; Şahiner, 2008, s. 107-109).

3. *Zübdetü'l-ferâiz*'in özgün yapısı ve referansları

İslam miras hukukunun temel konularının çoğunlukla manzum bir biçimde ele alındığı *Zübdetü'l-ferâiz*'de zaman zaman nesir formatında açıklamalara da rastlanır. Manzumelerin bir kısmı, içeriğine uygun başlıklar taşıırken bir kısmı “manzûme, nazm, kıta, beyit, tafsîl, tenbîh” şeklinde genel olarak isimlendirilmiş, az bir kısmı için de herhangi bir başlık belirlenmemiştir. Zaman zaman miras meselelerinin çözümleri tablolar halinde örneklendirilmiştir.

Müellif, mukaddimenin sonunda eserin ismine de yansıyan “öz”lüğüne işaret beyanında bazı hususları dile getirmiş ve risâlenin üslûbu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Sözelimi miras meselelerinde genellikle karşılaşılan bir durum olması nedeniyle mûrisin birinci ve ikinci derece yakınlarıyla ilgili hükümlere ağırlık verileceği, çoğu zaman ömürleri vefa etmediği için üçüncü ve dördüncü derece akrabalara nadiren temas edileceği ifade edilmiştir. Ayrıca ashâbü'l-ferâiz ile ilgili muhtemel kırk halin bilinmesiyle kendiliğinden açığa kavuşacağı belirtilen “hacb” konusu özel bir başlık altında ele alınmamıştır. İlim talebesine zor geleceği düşüncesiyle “tashih” ve “münâsaha” gibi bazı konular da kitabın sonlarına kaydırılmıştır. Benzer gerekçeyle tartışmalı meselelerde sadece müftâ bih olan görüş zikredilmiştir (Dürrî, 1899, s. 6-11). Bununla birlikte az da olsa mezhep imamlarının görüş farklılıklarına mensur metin içinde yer verildiği olmuş, zaman zaman bu farklılıklar nazma da yansımıştır (Dürrî, 1899, s. 27,33).

Müellif, nazımda değindiği bazı önemli hususları klasik fıkıh kitaplarındaki kaynaklardan çoğu zaman orijinal metni alıntılarla parantez içinde belirtmiştir. Bazı tarifleri ise nazımın akışını bozmamak için düz yazıyla ifade etmiştir (Dürrî, 1899, s. 22-24, 34).

Eserde konuların işleniş tarzı ve anlatım üslubunun anlaşılır ve sade olmasına özen gösterilmiştir. Bu çerçevede kullanım yaygınlığı dikkate alınarak, Arap dili kuralları uyarınca kelimenin sonunda yer alması gereken dişlilik (müenneslik) eklerinin, telaffuz kolaylığı sağlama amacıyla (tahfif-i lisân) terk edildiği ifade edilmiştir. Sözelimi “*bintü'l-ibn sâkit olur, ünâs mahrum kalır*” ifadesinde “sâkit” ve “mahrum” kelimeleri, müenneslik uyumu gözetilecek olursa “sâkite” ve “mahrûme” şeklinde gelmesi gerekirken müzekker olarak kullanılmıştır (Dürrî, 1899, s. 10).

Müellif, kitabın sonunda yer verdiği bir şiirle bu eseri yazma gayesini şöyle açıklamıştır:

Beyân-ı bâisi cem'-i risâle

Cihanda hayr-i cârî çoktur amma

Biri neşr-i ulûma uymaz asla

Ki anın nef'i aksamaz tükenmez

Yıkıldı ya kesildi suyu denmez

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, (İstanbul, 1951), I/494; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemül-mü'ellifin*, (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî), V/69; Omerdiç, (2009), XXXVII, s. 34.

Fotoğraf ile ibkâ etme resmin

Anılsın hayr ile dünyada ismin

Büyük âsara yoksa iktidarın

Hemen halince kalsın yadigarın

Bu teşvikat ile nefsi uyardım

Umuma menfaatli ilim arardım

Ferâiz ilmüne bağlandı hülya

Ki vardır onda nef-i dîn ve dünya

Eder tâlipler anımla mübâhat

Ona muhtaç olur ahyâ ve emvât

Fünûn-u ilim olunmuş cümle teshîl

Bu fende görmedim teshîli tekml

Yazıp nazm ile ona bir risale

Kabulün eyledim Hakka havale (Dürrî, 1899, s. 80, 81).

Zübdetü'l-ferâiz'de temel olarak Secâvendî'nin *Sirâciyye* metni ve Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) bu metne yazdığı şerh esas alınmıştır. Bununla birlikte müellif, referans olarak kabul ettiği birçok Hanefî fûrû eserine parantez içinde adını zikrederek atıfta bulunmuştur. Okuyucuyu fıkah prensipleri hakkında bilgilendirmeyi de arzuladığını belirten yazar, bu iş için özellikle üslubunu beğendiği *Mecelle*'yi tercih etmiştir.¹⁵ Ona göre en isabetli ictheadların ve çağa en uygun fetvaların her defasında fıkah kitaplarından tespit edilmesi hayli zahmetli bir iş iken *Mecelle* heyeti, ulemâyı bu zahmetten kurtararak büyük bir başarıya imza atmıştır (Dürrî, 1899, s. 9).¹⁶

4. *Zübdetü'l-ferâiz*'in metni ve muhtevası

İki kısımlı bir mukaddime ve sekiz bölümden oluşan eserin baş tarafında 42 beyitlik manzum bir önsöz (Dibâce-i Manzume) bulunur. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan ve 84 sayfadan oluşan eserin bölümlerde miras hukukunun teknik boyutu yanı sıra çeşitli konulara ilişkin olmak üzere “İstirhâm-ı Meyyit”, “Vesâyâ-yı Nasihâtâmiz”, “Vesâyâ-yı Manzume”, “Mübâhât-ı Şâirâne”, “Beyân-ı Bâis-i Cem-i Risâle”, “Nasihât-i İbretnü mâ” ve “Evsâf-ı Dünya” başlıklı şiirler de yer alır.

¹⁵ Mecelleye ilişkin değerlendirmesi şu mısralarda yer alır: “Ne hoştur taze üslub-u Mecelle / Münasib gördüm anı bu mahalle / Açık hat iledir asıl ve makâsîd / Biraz ince, fûrûât ve fevâid.” bk. Dürrî, 1899, s.10.

¹⁶ Müellifin yararlandığı diğer fıkah eserleri şunlardır: Abdurreşid el-Buhârî (ö. 542/1147), *Hulâsâtü'l-fetâvâ*; Mevslî (ö. 683/1284), *el-Muhtâr li'l-fetvâ*; Neseî (ö. 710/1310), *Kenzü'd-dekâik*; Bezzâzî (ö. 827/1424), *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*; Halebî (ö. 956/1549), *Mülteka'l-ebhur*; Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573), *Tarikât-i Muhammediyye*; el-Fetâva'l-Hindiyye; Şeyhîzâde (Dâmâd) (ö. 1078/1667), *Mecmau'l-enhur*; Alâüddin el-Haskeî (ö. 1088/1677), *ed-Dürrü'l-muhtâr*; Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692), *Fetâvâ-yı Ali Efendi*; İbn Âbidin (ö. 1252/1836), *Reddü'l-muhtâr*; *Mecelle*; Salih Efendi, *Keşfü'l-ferâiz*.

Müellif eserine berâat-i istihlâl sanatını icra ettiği nesir ve nazımlarla başlar:

“Hesapsız hamd ve sena, usulden ve fûrûdan münezzeh olan, hayru’l-vârisine sezâdır ki [lâyık], hayat-ı bî zevâl, mülk-i bî intikaldır. Nihayetsiz salât ve selâm huzur-u seyyidi’l-mürseline arz olunur ki, mahrec-i sihâm-ı kemâldir. Ve şerîât-ı âdilesine muvâfakattan başka tarîk-i istikâmet bulmak muhaldır. Âl ve ashabı dahi bu hediyeden hissemend olalar ki ilan-ı şeriatte bezl-i cân ile sihâm-ı saadeti ihrâz edip bâki ümmetleri asabe kıldılar.”

“Mâlikü’l-mülki ğaniyyü muğnî

Veled ve sahibeden müstağni

Halik-i arz ve semâvât-ı ‘ulâ

Ve lehü’l-uhretü ve’l-û’lâ

Müminîne eb ve ümnden erham,

Dahî nefsü veledinden evla

Halef-i ekrem âbâ-i kirâm

Selef-i eşref cedd-i a’lâ.” (Dürrî, 1899, s. 2)

Nesirde yer alan “usul, fûrû, vâris, mülk, intikal, mahrec, sihâm, âdile, muvâfakât, hissemend ve asabe” kelimeleri ile, nazımda geçen “mâlik, mülk, ğaniy, eb (âbâ), üm, veled, cedd” kelimeleri miras hukuku ile ilgili terimlerdir.

Önsözün hemen öncesinde peygamber vârisi olduğu vurgulanan mezhep imamları ve âlimlerin çabaları takdir edilir ve onları öven bir kıtaya yer verilir:

Rahnumâ [rehber] olmak için kullarına

Kıldı Hak onları a’lâm-ı hüdü

Çalışıp mesele tashihinde

Ettiler din yoluna cânı feda

Yaratıcıya övgüler dizilen, Hz. Peygamber ile ashabına selamlar iletilen ve II. Abdülhamid’e dualar edilen manzum önsözde, ölüm gerçeği dile getirilir ve insanların dünya malına teveccühü kınanır. Ardından “*Risâle-i muhtasardır evvelinde / Yakışmaz bunca tatvîl-i makâlât*” denilerek sözün uzatılmaması gerektiği dile getirilir ve mukaddimeye geçilir (Dürrî, 1899, s. 4-6).

Müellif, ferâiz ilminin zorluğuna “*Hayli müşkildir o bahsi tahkîk, nes’elullahe Teâlâ et-tevfîk*” diyerek dikkat çeker (Dürrî, 1899, s. 7). Ardından mukaddimenin ilk kısmında, ferâiz ilminin faziletine ilişkin bazı değerlendirmelere yer verir. Dürrî, hükümleri Sünnet ile detaylandırılmış olan namaz ve zekât gibi ibadetlerle mukayese edildiğinde, miras hukukuna ilişkin ahkâmın Kur’ân’da tafsilatlı bir şekilde açıklanmasını bir ayrıcalık olarak takdim eder. Ona göre ferâiz ilminin, kuralları az fakat ferî meseleleri çoktur, öğrenilip öğretilmesi en faziletli ibadettir.¹⁷ Müellif faziletini vurgulama maksadıyla ferâiz ilmini, insanlar arasında ilk kaybolacak ilim olarak niteleyen ve ilmin yarısına denk tutan, bu nedenle hem

¹⁷ “Usûl-i kavâidi az, fûrû-i mesâili çoktur, nefi kesir zabtı yesirdir.” Dürrî, 1899, s. 7.

öğrenilmesi hem de insanlara öğretilmesini tavsiye eden rivayetlere atıfta bulunur (Dürrî, 1899, s. 6-7):¹⁸

Mükemmil etmek için oldu vâcibât u sünen,
Merâtib-i amelin erfa'i ferâizdir.

İlm amel ile tev'em [eş], bu veçhile bil ki
Ulûm-i nâfianın enfa'i ferâizdir.¹⁹

Maksat, rızâ-yı hak ise tahsil-i ilim eyle
Fıkıh ve ferâize çalış ey tâlib-i hüda.

İslah için ümûr-ı maâş ve meâdını
Kâfi olur Mecelle, Sirâciyye, Mültekâ.

Müellif, İslâmî ilimler arasında tefsir ve hadisin ayrı bir yeri olduğunu kabul etmekle birlikte dinî hükümleri âyet ve hadislerden istinbat etmenin müctehidlerin vazifesi olduğunu belirtmiştir.²⁰ Ona göre özel bir uzmanlık gerektirdiği için bu iki ilmin öğrenilmesinin hükmü farz-ı kifâye olarak belirlenmiştir. Müctehid mertebesine erişemeyen diğer âlimler ise terğîb ve terhîb amacıyla istidlâlde bulunabilirler. Hasib Dürrî bu sözlerini “*mukallidin delili nas değildir, müctehidin kavlidir*”²¹ kaidesiyle temellendirmeye çalışmıştır. Ayrıca tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf ve ferâiz ilimlerinin hak ve sorumlulukların bilinmesi şeklinde tarif edilen fıkıh ilminin kapsamına dahil edilebileceğini öne sürmüştür (Dürrî, 1899, s. 8-9).

Mukaddimenin ikinci kısmı, eserin özgünlüğü ve üslûbuna ilişkin yukarıda değinilen bazı açıklamaları ihtiva eder. Fıkıh ve ferâiz öğrenimini, din bilginlerinin meclisinde bulunarak onlardan istifade etmeye benzeten Dürrî, ilim tahsilini özendiren çeşitli tavsiye ve dualarla eserine son verir.²²

Zübdetü'l-ferâiz'in bölümleri şunlardır:

4.1. Birinci bölüm: Tereke üzerine taalluk eden haklar, irsin sebepleri, irsin mânileri ve bazı özel durumlar

Bu bölüm, terekenin paylaşılmasına ilişkin meseleleri ihtiva eden iki kısımdan oluşur.

İlk olarak, mirasçılar arasında taksime başlanmadan önce tereke üzerine taalluk eden haklar konu edilir. Bunlar, meyyitin hakkı, borçlunun hakkı ve kendisine vasiyet edilen mûsâ lehin hakkı olarak sıralanır ve aşağıdaki gibi detaylandırılır (Dürrî, 1899, s. 11).

¹⁸ Ona göre, nasıl ki ameller arasında mükafatının Allah tarafından takdir edileceği vadedilen oruç ibadeti faziletli ise, ilimler arasında da ferâiz, hükümleri bizzat Allah tarafından açıklandığı için bir derece daha faziletlidir.

¹⁹ Burada cınas söz sanatına başvurularak birinci ferâiz kelimesi, teklifi hüküm hiyerarşisindeki farzlar; ikinci ferâiz kelimesi de miras hukuku anlamında kullanılmıştır. Dürrî, 1899, s. 7.

²⁰ “Müctehid rütbesidir nas ile hüküm isbâtı / Edemez kimse ona ilm-i usûl ile vusul / Yetişir fıkıh ve ferâiz amel ise kastın / Bilinir bu iki maksuda vüsul ile usul.” bk. Dürrî, 1899, s. 8.

²¹ bk. (Teftâzânî, t.y., I, s. 36) (دليل العقل قول المجتهد، لا النص.)

²² “Fıkıh ve ferâiz öğrenmek, eimme-i din meclisinde müstefid olmaktır. Her bir ilimle iştiğal, manada sahibinin şeref-i sohbetiyle müşerref olmak sayılır.” bk. Dürrî, 1899, s. 79-82.

Ölünün hakkı bağlamında, cenazenin tekfin ve teçhiz işlemine ilişkin bazı hükümlere işaret edilir. Mesela cenaze yıkama işleminin, hayatta olan bir kimsenin gusül abdesti alışına benzemesi gerektiği ifade edilir ve yıkama esnasında israfa yol açacak bazı adetlerden sakınılması gerektiği hatırlatılır. Bu bağlamda meyyite aldırılacak abdest için 260 dirhem suyun; gusül içinse 1040 dirhem suyun yeterli olacağı belirtilir. Yine bu kısımda, zaruret olmadığı sürece iki kişinin bir kabre defnedilmeyeceği, Peygamber ve velilere ait olmayan kabirlerde aşırı tezyinat yapılamayacağı ifade edilir. Ayrıca mezar taşı üzerine tarih yazılması ve gassâln ücret almasına ilişkin bazı fetvalara nesir formunda yer verilir (Dürrî, 1899, s. 12-15).

Ardından cenazenin yıkanması esnasında uyulması gereken edep ve erkânı, ölünün lisaniyla anlatan “İstirhâm-ı Meyyit” isimli aşağıdaki manzume araya girer:

İstirhâm-ı meyyit [ölünün ricası]

Gassâl efendi merhamet et za'fî hâlîme

İncitme çok yumak ile cism-i nizârımı [zayıf bedenimi]

Bir haldeyim ki mahrec-i savtim kapanmasa

Gökte melâike işitirlerdi zârımı [niyâzımı]

Sabbağ-ı mevt anı boyadı za'feran ile

Sen gasl ile beyaz edemezsin i'zarımı [yanağımı]

Ekletmeye vücudumu açmış dehânını [ağzını]

Hışmeyler [incitir] intizarda koyma mezarımı

Setreyledi uyûbumu dünyada zü'l-celâl

Lutfeyle sen de gasl için açma izârımı (Dürrî, 1899, s. 12)

Vârisler arasında paylaşılmadan önce terekeden ayrılması gereken kalemlerden ikincisi olan ölünün borçları, dini ve dünyevi şeklinde bir ayrıma tabi tutularak iki kısımda mütalaa edilir. Dürrî'ye göre, hayatta iken yerine getirilmeyen ve herhangi bir vasiyete konu edilmeyen mâli ibadetler ile oruç ve namazların fidyesini ödemek, veresenin inisiyatifindedir. Yine bu bölümde iskât ve devir işlemlerine ilişkin bazı hükümlere yer verilir. Bu bağlamda hibe-i kâzibe ile alınan malın nisaba malik imamlara verilmesi bidat [bid'at-ı nâbecâ] olarak değerlendirilir (Dürrî, 1899, s. 16).

Borçlar ifa edildikten sonra terekeden harcanması gereken diğer bir pay ise, meşru yolla yapılmış vasiyet olarak üçüncü sırada ele alınır. Burada kişinin iskat işlemleri için servetinden bir miktar vasiyette bulunmasının hükmü aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere vacip olarak tayin edilir:

Sahib-i servete halince vasiyet vâcib

Tâ ki andan verile fidye ile kefârat

Dahî ifa oluna var ise taksiratı

Fitre, udhiye, nüzûr-i bedel, hac ve zekât

Kendine merhameti olmayan erbâb-ı tama' [açgözlüler]
Verese merhamet eyler mi sanırlar heyhât

Vâcib vasiyet dışındaki diğere vasiyetlerin cevazı için ise dört şart ileri sürülür. Bunlar, vârislerin tamamının zengin olması veya vasiyetten arta kalan mal ile zenginleşecek olması, vârisler arasında küçük çocuk bulunmaması, vasiyetin terekenin üçte birini aşmaması ve mûsa lehin vereseden biri olmamasıdır. Ayrıca kefen ve mezar harcamalarında israfa düşmeyi gerektirecek yahut babasının kabrine defnedilme arzusu gibi bâtil vasiyetlere itibar edilemez. Ücreti mukabilinde hatim programı tertip etmek, belirli vakitlerde ölü için yemek vermek gibi adetler, bid'at-ı mekruh olarak nitelenir ve bu yönde yapılan vasiyetlerin de geçersiz olacağı ifade edilir (Dürrî, 1899, s. 17-18).

Birinci bölümün ikinci kısmında ise, tereke paylaşılmadan bilinmesi gereken bazı durum ve olasılıklara temas edilir. Bunlar, irsin sebepleri, irsin mânileri, birbirine varıs olan birden fazla kişinin ölüm tarihlerinin bilinmemesi, haml, mefkûd ve tehârüc gibi meselelerdir.

İrsin sebepleri

Tevârüse sebep üç nesnedir ale'l-ıtlâk
Karâbet-i nesebiyye, nikah ile i'tak

Akraba-yı nesebiyye ne kadar dûr [uzak] olsa
Yeri geldikçe hemen birbirine vâris olur

Vat u halvet ile bekâm olmasalar da zevceyn
Yalnız akd ile yekdiğere vâris olur

Birisi iddet-i ric'ide vefat eyler ise
Âharı anın yine sîm ü zerine [altın ve gümüş] vâris olur

Dahî bâin kişinin illet-i mevtinde ise
İddet içinde o hatun erine vâris olur

Köle ya câriye âzad eden erbâb-ı kerem
Asabe yoksa mu'taklarına vâris olur

Olsa erbâb-ı kerem rahmeti hakka vâsıl
Asabâtı dahi anın yerine vâris olur

İrsin mânileri

Vâris-i bedbahtı eyler ye's ile zâr ve hazîn
Katli-i nâ hak ile rik ve ihtilâf-i dâr ve dîn

Tafsîl

Kâtilin katline cezm eylemeyen maktulün

Âkil bâliğ olan kâtile düşmez malı

Zahm-i mühlik [öldürücü yara] ile fevt olmadan evvel maktul
İrs-i katilden alır hisse düşen emvâli²³

Akrabasına köle, cariye vâris olamaz
Mûris olmakta hele bellidir anın hâli²⁴

Müslim ve kâfir arasında tevârüs yürümez
Gelseler sormak için dinleme kıl-u kâli

Dahi zimmî ile harbî mütevâris olamaz
Olsa da birbirinin ammîsi yahut hâli

Dar-i islamda mukim olmasına harbînin
Şâh-ı islamdan olmuşsa da izn-i âli

Müslimînin ne kadar muhtelif olsa dârı
Yine yekdiğerin irsine olur ikbâli

Millet-i vâhidedir hep milel-i küfriyye
Resm ü âyinlerinin olsa da istiklali

Ölüm Tarihinin Bilinmemesi
Cümlesi birden ölen mevtanın
Biri vâris olamaz diğeri
Verilir her birinin emvâli
Dâr-i dünyadaki vârislerine

Hamîl

İbn ile sakıt olanlardan ise varisler
Ya hemen vazına bir aydan ekal varsa eğer

Vaz-i hamli gözetip kısmeti eyle te'hir
Verilen malı geri almak olur emr-i asîr

Hâmile, zevce-i meyyit ise hamline anın
İhtiyaten verilir hissesi bir oğlanın

²³ Dürrî, 1899, s. 21. Ayrıca bk. Haskefî, 2002, s. 762. (ولو مات القاتل قبل المقتول ورثه المقتول اجماعاً)

²⁴ Burada köle ve onun kazandığı malın efendisine ait olduğunu belirten kaideye atıf yapılmıştır. (العبد وما يملكه كان لمولاه) Dürrî, 1899, s. 21.

Zevce-i ebde olan hamli tutarsan ünsâ
Ki bu surette odur ekser olan sehme sezâ

Olsa bir meselede zevc ile ümm-i hublâ [hamile]
Zevc ile hamle birer nısfı edersin a'ta

Sülüsü ümme verilir mesele-i avliye olur
Arayan meselenin aslını av[ı] ile bulur

İtibar eyler isen hamli bu surette zeker
Var ise ihve-i li-üm anı mahrum eyler

Misli nâdir bulunan meseledir bu suret
Varise mucib-i hırman ola tebdil-i sıfat²⁵

Mefkûd

Ğaib olmakla ricalin birisi
Bellisiz olsa ölüsü dirisi

Verese malını taksîm edemez
Zevcesi başka kişiye gidemez

Alamaz murisinin malından
Sağ olan var ise emsalinden

Ne zaman mevti olursa mahkûm
Evvel-i iddet olurmuş malum

O zamanda bulunan varisler
Henüz olmuş gibi malını böler (Dürri, 1899, s. 23)

Tehârüc

Kısmete hazır olunca verese
Birisi sulh ile çıkmak dilese

Gösterirse verese rûy-i rızâ
Matlebi her ne ise kıl i'ta

²⁵ Dürri, 1899, s. 22-23. Ayrıca bk. Haskefi, 2002, s. 770. (فان قدر نكر الم يبق له شين فيقدر انشى وتول لتسعة احتياطا)

Sehmini meseleden kul teyzîl
Sehvedip mahreci etme tebdil

Aşlı sabıkı yine mahrec belle
Zevc, üm, ammda sihâm doğru gele

Eyle bu surete dikkatle nazar
Ammı şâd etme verip ümme keder

Sanma te'kidimi itnâb-ı sühan [sözü uzatma]
Sehveden oldu musanniflerden

Sahib-i Mecma' ve Kenz ve Muhtâr
Verdiler mahreci tebdile karar.²⁶

4.2. İkinci bölüm: Miras meselesi çözümlenirken izlenecek kurallar ve vârislerin genel özellikleri

İkinci bölümde önemli olduğu vurgulanan iki konu ele alınır. Öncelikle miras meselesi çözümlenirken izlenecek kurallar ve karşılaşılabilecek farklı ihtimallere temas edilir. Bu araya bir miras meselesinin nasıl çözüleceğine ilişkin nesir biçiminde bir açıklama girer ve mesele-i âdile, mesele-i avliye, mesele-i reddiye gibi temel kavramlar açıklanır. Buna göre, vârislerin kimler olduğu tespit edildikten sonra, farz sahiplerinin payları (1/2, 1/4 gibi) tespit edilerek üzerlerine yazılır. Daha sonra bu paylara bakılarak (payların paydaları eşitlenerek) meselenin aslı bulunur.

Zübdetü'l-ferâiz'de, miras meselesini zihinden çözmek mümkün olsa da hem çözümü kolaylaştırdığı hem de yanılma payını azalttığı için kalem kullanılması tavsiye olunur. Dürrî efendi, miras meselesi çözümlenirken gösterilmesi gereken özen yükümlülüğünü ve takip edilecek yöntemi şöyle nazma döker:

Tenbîhât-ı lâzime

Dikkat et mesele-i mirasa
Anı benzetme diğer ebhâsa

Muhtasar mesele sen hal ve beyân
Sayılır cevher-i akla mizan

Acele etme sakın iftâda
Sehv ile olmayasın üftâde [biçare]

²⁶

Bir pay sahibinin, vârislerin rızası olması koşuluyla terekeden alacağı bir mal karşılığında hissesinden vazgeçmesi halinde (tehârüc), hakkından vazgeçen vârisin tereke içindeki hissesi hesaplanır, daha sonra bu hisse diğer vârislere hisseleri oranından dağıtılır. Tehârüc yolu ile vârisin yok farz edilerek kalan vârisler üzerinden paylaşımın yapılması haksız sonuçlar doğurabilir. Ferâiz kitaplarında bu konuya genellikle, koca, anne ve amcanın vâris olduğu mesele örnek verilmiştir. Dürrî de, aynı örneği manzum hale getirdiği beyit üzerinde vârislerin paylarına işaret ederek kullanmıştır. Ayrıca Haskeff'den yaptığı alıntı ile bazı klasik İslam hukuku eserlerinde sözü edilen hataya düşülerek meselenin yanlış hesaplandığına dikkat çekmiştir. Bk. Dürrî, 1899, s. 23-24. Ayrıca bk. Haskeff, 2002, s. 772.

Evvel âsân görülen bir suret
Sonra efkâra verir çok zahmet

Akl ile etme serian takrir
Evvelâ kıl kalem ile tasvîr

Edip ashab-ı fûrûzu takdîm
Mahreci anlara eyle taksîm

Bunların sehm-i muayyenleri var
Arayan mahreci sehm ile arar

Fazla kalırsa eğer mahrecden
Asabe var ise ver anlara sen

Asabe yoksa bırak zevcânı
Ver diğeri sahib-i farza anı

Yok ise sâhib-i farz ve asabât
Alamaz fazlayı zevc ve zevcât

Verilir fazla zevi'l-erhâma
Sıla takdîm olunur ikrâma (Dürrî, 1899, s. 24-25)

Nazmın devamında yer verilen nesirde asabe sınıflarının öncelik hakkı ile, asabe ve zevi'l-erhâmdan bir kimse bulunmaması halindeki ihtimaller söz konusu edilir. Bu durumda kendisine mal kalabilecek olan mevla'l-muvâlât'ın tanımını yapılarak onunla ilgili ihtimaller kısaca anlatılır. Malın yine artması halinde, sırasıyla terekenin üçte birinden fazlasının vasiyet edilen (vârisler dışındaki) kimseler ve Müslümanlar için harcanmak üzere mal sandığına teslim edilmesi gerektiği belirtilir.

İkinci bölümün son kısmında ise asabe ve zevi'l-erhâmın sınıflarına işaret edecek tarzda vârislerin genel olarak vasıflarına değinilir. Sözelimi oğul ve oğlun oğlu, asabenin birinci sınıfını; çocuk bulunmaması durumunda baba ise asabenin ikinci sınıfını oluşturur. Oğul ve oğlun oğluluyla birlikte mirasçı olan baba ile kız ve oğlun kızı, ashâbü'l-ferâizdir. Kız ve oğlun kızı ile birlikte mirasçı bulunması halinde ise baba hem farz sahibi hem de asabe olur.

4.3. Üçüncü bölüm: Ashâbü'l-ferâiz

Birçok miras meselesi farz sahiplerinin muhtemel kırk halinin bilinmesiyle çözülebileceği için bu ihtimallerin konu edildiği üçüncü bölümün tümüyle ezberlenmesi tavsiye edilir:

Altı sehm etti beyan
Kur'ân'da Kassâm-i ezel

Nısf, rubu', sümün, sülüsân,
Sülüs ve sūdüs eyle amel

Ehun li-üm, ehavâtü, ebevân
Bintü'l-ibn ile benâtü, zevcân
Cedde-i sâbite ile ebü'l eb
Bunlar ashâb-ı ferâizdir hep

Altı sehmin on iki sahibi var
İşte ashâb-ı ferâiz bu zevât
Hıfzedip cümlesinin kırk hâlin
Farazî olduğun eyle isbât

Bu tavsiyenin ardından ashâb-ı ferâizin kimler olduğundan kısaca bahsedilir (Dürrî, 1899, s. 28-29):

Bintü sulbiyye, benâtü'l-ebnâ
Eb ve üm, cedd-i sahîh, ceddât

Öz bacı, üht li'l-eb, üht li'l-üm
Eh li'l-üm dahî zevc ve zevcât

Meyyitin cüzünü takdim ettim
Cümle vâriste budur tertîbât

Bunlar ashâb-ı ferâiz amma
Üht ile binte denir ki "asabât"

Asabe ehleri iken güya
Etiler cây-ı teeddübde sebât.

Meyyite nisbeti olmakla yakîn
Ehavât eyledi takdîm-i benât

Bu manzum girizgâhtan sonra, kırk hal önce nesir halinde üç sayfada özetlenir. Farz sahiplerinin değişik ihtimallerdeki paylarına ilişkin hesaplamalar şekiller üzerinde gösterilir. Bu bölümde sırasıyla kız ve oğlun kızları, kız kardeşler, baba ve dede, anne, nine, anne bir kardeşler ile karı-kocanın muhtemel halleri şöyle nazma dökülür (Dürrî, 1899, s. 39-42):

Ahvâl-i hâteyni'l-binteyn ve'l-uhteyn cem'an

Bint, hem bintü'l-ibn, üht li-eb, üht lehüma
Nısf alır birleri, ekserleri sülüsâne sezâ

Her biri kendi ehiyle asabe farz olunur

Diğer ahvalde bunlar iki kısma bölünür

Râbian bintü'l-ibn ibn ile ümidi keser
Dahî sülbiye ile südüse kanaat eyler

İki sulbiye ile yoksa ah ve ibnü'l-am
O zaman âh diyerek ceddine eyler matem

Üht li-eb, üht lehümâ ile iner bir südüse
İki öz bacı ile sâkıt olur ah yok ise

Var ise öz bacılar ile li-eb kardeşi
Yine bakıyede olur kardeşinin yoldaşı

Bint ya bintü'l-ibnden ne olursa bâkî
Bunların herh biri bâkînin olur müştâkî

Ahvâli beni'l-a'yân ve'l-allât

Eb, ebü'l-eb ve ibn, ibnü'l-ibn ile
Sâkıt olur cümle kardâş bacılar

Ced ile sükûtları İmam-ı Âzam kavlidir
Bazı müteahhirîn sulhu ihtiyâr etmiştir

Hem li-eb kardeş bacı mirasda
Öz birader varsa sıfru'l-yed gider

Bint ve bintü'l-ibn ile bâkî alan
Öz bacı da bunları iskât eder.

Ahvâlü'l-eb ve'l-ced

İbn ve ibnü'l-ibn olursa eb hemân
Farzı mutlak südüs alır bî-imtinân [minnetsiz]

Var ise bâkî bint ve bintü'l-ibn ile
Ahz eder anı da südüs ile bile

Yok ise bunlar yokup farziyeti
Gösterir mahza usûbet sûreti

Ceddi sâbit eb gibidir dâima
Lîk [fakat] eb sağ ise ced eyler ebâ

Ahvâlü'l-üm

Bir veled yahud iki kardeş bâcı
Sülüs-i külden ümmü sūdüse indirir

Zevce ve zevce üm ve eb cem olsalar
Ümme bunlar sülüs-i mâ yebkâ verir

Ahvâl-i cedde

Sūdüs alır cedde-i kurbi müteaddid ise de
Düşürür ümm-i ebin ğayrını hirmâne dede

Yalnız üm ile sâkıt olur ümmiye olan
Eb ve üm ile düşer eb tarafından cedde

Ahvâlü veledî'l-üm

Veledü'l-üm ki li-ümmin bacı kardeşlerdir
Sehm-i mirasda ünsaları güya erdir

Meyyite üm ile nisbet olunurlar ama
Sakit olmazlar anın ile beraber asla

Sūdüs alır her biri sülüse şürekâdır ekser
Veledü'l-ibn ve veled hem eb ve ced ile düşer

Ahvâlü'z-zevceyn

Bî veled yekdiğere vâris olursa zevceyn
Zevce nisfı verilir zevceye bir rub'u düşer

Veled yâ veledü'l-ibn ile bunlar nâçâr
Birisî rub'a, biri sümüne tenzil eyler (Dürrî, 1899, s. 32-36).

4.4. Dördüncü bölüm: Mahreclerin belirlenmesi, avliye ve reddiye

Bu bölüm, pay sahiplerinin özel hükümleriyle ilgili üç fasıldan oluşur. Birinci fasılda, mahreclerin belirlenmesi, ikinci fasılda avliye, son fasılda ise reddiye meseleleri işlenir (Dürrî, 1899, s. 36-39).

Veresinin paylarının taksim edileceği sayı, “meselenin aslı, meselenin mahreci” olarak tanımlandıktan sonra çeşitli vârislerin bulunması durumunda olası mahrecler nazma konu edilir. Nazımdan sonra, zaman zaman hesabı uzatsa da karışıklığı önlemek adına, her durumda altı hisseyi bölebilen en küçük

ortak kat olan 24 rakamının, bütün meselelerde mahrec olarak benimsenmesinin, özellikle mübtedîler için kullanılabilecek bir yöntem olduğuna işaret edilir.

İki nev' üzeredir sehmi muayyen
Olur onlarla hehr mahrec mübeyyen

Biridir nısf, rub'u, sümün her ân
İkinci nev' sūdüs, sülüs, sülüsân

Bulunsa her birisinden fūrâdâ
Ona benzer adedler eyle peydâ

Selâse sülüse hem sülüsâna benzer
Sūdüsle sittenin aslı beraber

Meğer nısf müşâbih olmaz isnân
Anla gelmesin bu asla noksân

İki ya üç bulunsa her birinden
Ekalden itibar et mahreci sen

Bulunsa nısf ile ker nev-i sâni
Tutarsın altıdan her birde anı

İkinci nev'a rub'u olursa mahlût
O mahrec on ikiden belle mazbut

Eğer sâniye sümün olursa makrûn
Fezâke'l-mahrec erbea ve aşerden

Sihâmın mahreci oldukça âdil
Olur bu yedi asıl üzere mesâil

Eğer avliye reddiye olursa
Ya tashih üzere bir meblağ bulursa

Sihâmın mahrecin farz et mehâric
Tarik-i müstakimden olma hâric

Bu meblağdır mahalli darb ve taksîm
Sihâm-i irsi ândan eyle teslim

İkinci ve üçüncü fasıllarda avliye ve reddiyenin tanımı mensur biçimde yapılı ve ardından muhtemel avliye ve reddiye suretlerini konu alan beyitlere yer verilir (Dürri, 1899, s. 38, 39).

Avliye

Aded-i sihâm yetişmez ise mahrec artar
Altıdan mesele-i mutlak ulaşır ona kadar

On iki tek olarak on yedide kıldı karar
Asl sâbi'de füzûn [fazla] olmağa bir suret var

Minberiyeye denilen meselede arttı hemân
Suret-i meseledir zevce ve bintân, ebevân

Altı on olduğu suretle Şurayh etti kazâ
Üm, uhteyn li-üm, zevç ile uhteyn lehüma

Reddiye meselelerinin çözümüne ilişkin nispeten kolay olduğu düşünülen bir yöntem, nazımla ifade edildikten sonra şöhret bulmuş diğer yöntem de düz yazı ile açıklanır. Bu arada red meselelerinin beş farklı surette gelebileceği yine nazımla ifade edilir:

Reddiye

Reddin eshel-i tarîki

Mahrecin fazlasını redde olursan muhtaç
Eyle bir meseleden cümle sihami ihraç

Zevc ve zevce yok ise bunda iki kaide var
Kısm-i âtîde dahi onları eyle tekrar

Cins-i vâhid ise bir meselede vâris olan
Mahrec-i mesele anın adedidir her ân

İki, üç fırka ise sâhib-i red vârisler
Mesele ânların a'dad-ı sihâmüne iner

Zevc ve zevce var se sehmini ver bir meseleden
Belle bâkisini bir mesele budur ahsen

Asl-ı sâbıklar ile bunda dahî eyle amel
Müşkil etme işi bu veçhile kıl müşkili hal

Ba'dezâ münkesir olursa sihâm a'dade
Malı mahreclere taksîm eyle ol âzâde

Mahsûrât-i hams

Munhasırdır sekize sahib-i red
Redd-i muhtar da bunu nakleder

Binü'l-ibn ile benât ve cedde
Eh liümmün ehavât ve mâder

Başka mahsûrelerin cümlesini
Dürr-i muhtârda musarrah söyler

Cümle reddiyede adâd-ı sihâm
Beşi geçmez imiş ey nûr-i ebsar

Olamaz sahib-i reddin cinsi
Zevc ve zevce ile ikiden ekser

Dahî üç cinse tecâvüz etmez
Bu ikiden birisi yoksa eğer

Suret meselede sehme sezâ
Beşten efzûn olamaz tâifeler

Geçemez dördü ferik-i tashîh
Et bu mahsûre-i hamsi ezber (Dürrî, 1899, s. 39-42)

4.5. Beşinci bölüm: Asabe

Asabe sınıflarının mertebe ve hükümlerinin açıklandığı bu bölümde, asabeler düz yazı ile kısaca tanıtılır ve şema üzerinde örnek mesele çözümlerine yer verilir. Buna göre ölüye nispetinde arasında kadın bulunmayan erkekler, asabe-i mahz (asabe bi-nefsihî) olarak isimlendirilir ve ölünün cüzü, ölünün aslı, ölünün babasının ve dedesinin cüzü olmak üzere dört kategoride ele alınır:

Usûbetle alan mirası dört sınıfa mürettebdir
Birinci ibn ve ibnü'l-ibn, ikinci eb ve ebü'l-ebdir

Üçüncü öz birader ah li-eb hem bunların oğlu
Dahî amm ve ibn-i amm, dördüncü akreb sümme'l-akrebdır.

Asabe-i müşterike (asabe bi ğayrihî), kardeşleriyle asabe olan kız ve oğlun kızı, öz kız kardeş ve baba bir kız kardeşi; min vechin asabe-i müşterike (asabe mea ğayrihi) ise, kız ve oğlun kızı ile beraber asabe olan öz kız kardeşler ve baba bir kız kardeşleri ifade eder. Burada asabe-i müşterikenin hallerinin, ashâb-ı

ferâizin kırk hali arasında geçtiği hatırlatmasında bulunulur ve bununla birlikte ezberlemeyi kolaylaştırması için tekrar edildiği belirtilir (Dürrî, 1899, s. 43, 44).

Meselenin mahrecinin, ashab-ı ferâizin paylarının toplamı ile eşit olması durumunda asabenin mirastan pay alamayacağı, mecazen “asabeyle ağlamak düşer” ifadesiyle nazmedilir:

Usûbet ile vâris olmada asla suûbet yok
Alır ashab-ı farz olmazsa malı defaten az çok

Ya ashab-ı ferâizden ne artarsa alır anı
Ya davacı olur miskîne ancak çeşm-i giryânı [ağlayan gözü] (Dürrî, 1899, s. 42, 43)

Daha sonra asabe sınıflarının ve zevi'l-erhâmın öncelik hakkına ilişkin bazı açıklamalara yer verilir, ardından bu açıklamalar nazma dökülür:

Asâbât ile zevi'l-erhâmın
Meyyite akrebi takdim olunur

Mütesâvî ise, kurb-i derece
Vech-i takdim iki kısma bölünür

Asabete nazar-ı kuvvet-i kurb
Vârise vechi tekaddüm kılınır

Lîk [fakat] esnâf-ı zevi'l-erhâmın
Veledü'l-vârisi evlâ görünür

Zevi'l-erhamdan olan ünsâyı
Asabe kardeşi mahrum eyler

Lîk [fakat] zî-rahm ise kardeş anı
Nâil hisse-i ma'lum eyler (Dürrî, 1899, s. 45, 46)

Daha sonra vukuu nadir olsa da vârislerin öncelik haklarını tamamlamak için, kölesini azad eden efendinin ölen kölesine vâris olmasını ifade eden asabe-i sebebiye konusu ele alınır. Buna göre efendi, azat ettiği köle ve cariyeye asabe-i nesebiyesi yok ise, farz sahibi bulunsun veya bulunmasın velâü'l-i'tak cihetiyle asabe olur. Kendisi hayatta bulunmuyorsa, erkek akrabaları yukarıdaki sıraya göre asabe olur.

Sebeb-i nimet mülk olmak ilen hürriyet
Köle azad edene dendi veliyyü'l-nimet

Sayılr men-i tasarrufda erikkâ [köleler] mevtâ
Lutfedip onları azad eden eyler ihyâ

Bu cihet ile ona eb sayılıp vâris olur
İrs ile ettiği ihsana mükâfat olunur

Bir efendi ve kadın eylese itk-ı rakabe
Asabâtı yok ise ona olurlar asabe

Emr-i hak ile eğer kendileri eyleser vefat
Onlara nâib olur var ise zükûr-ı asabât

Olsa meydan-ı verâset hâli
Asabe birden alır mevâli

Sahib-i farz ile cem olsa eğer
Ne kalırsa anı ihrâz eyler

Münferid ise alır hep malı
Müteaddid ise dinle hâli

Meyyite akreb olandır evlâ
Ba'dezâ kurbî olanlar ekvâ

Olsa bir mertebede kaç asabe
Bakma onda sıfatı üm ve ebe

Ver hemen hazır olan evlâda
Böyle ihsan olamaz dünyada

Cümle malını kim eyler i'ta
Ölse de mîr u, vezir ve paşa

Ne ta'ablerle anı cemetti
Bir nefeste sana verdi gitti

Sende rahmet ile yâd eyle onu
Kâhı hayrat ile şad eyle onu

Gün olur sende verirsin ğayra
Vermeden ğayra ver anı hayra

Bitti ashâb-ı fûrûz ve asabât

Eyle hıfzında hemen sa'y ve sebât (Dürrî, 1899, s. 47, 48)

4.6. Altıncı bölüm: Terekenin taksimi

Bu bölümde terekenin paylaşılmasına yönelik genel kurallar özetlenir ve paylaşırma usûlü anlatılır. Bölümün sonunda ise borçlulara taksimin nasıl yapılacağına temas edilir (Dürrî, 1899, s. 50, 51).

Ferâiz ilminin amacının terekenin vârisler arasında taksim edilmesi olduğunu hatırlatan Dürrî Efendi, paylaşım esnasında payların kesirsiz olması için zorlamamak gerektiğini belirtir:

Lokma olsun da biraz dūr olsa da mâni değil
Sîm u zer [altın ve gümüş] olsun da meksur olsa da mâni değil

Müstakîm olmaz ise bir fırkanın sehmi ona
Mahrece darb et ya vefkı ya rüûsu dâima

Münkesir olursa birkaç fırkanın sehmi eğer
Râh-i [yol] tashîhi bırak tut onda üslûb-i diğەر

Her neye bâliğ olursa eyle emvâli yekün
Onu taksim eyle asl-ı mahrece ey zû-fünûn

Ba'de zâ her fırkanın mâ fi'l-yedeyn vur hâsıla
Her firka hisse mirası olsun vâsıla

Sonra taksîm eyle a'dad-i rüûsa hisseyi
Kısa yola budur gözüm nuru uzatma kıssayı

Çünkü bu ilmin hemen mevzuudur taksim-i mâl
Doğru al da hisse-i mirası bu veçhile âl (Dürrî, 1899, s. 48-50).

4.7. Yedinci bölüm: Zevi'l-erhâm

Bu bölümde, zevi'l-erhâmın sınıf ve mertebeleri konu edilir.

Eğer vâris bulunmaz ise zevc ve zevceden ğayrı
Alır tertîb-i ta'dad üzere mirası zevi'l-erham

Birinci sınıfı evlâd benât-ı evlâd bintü'l-ibn
Eder sâkit olan ced ile cedde saniye akdâm

Üçüncü ehu'l-ümmin oğlu binü'l-eh yiğenlerdir
Dahi dördüncü hâl ve hâlâ ve amme âna bir a'mâm

Mukaddem sınıfdan bir ebad ünsa buldukça
Müehharden nice ekrab müzekkerler olur nâkâm

Hesâb-ı resm kısmet-i ücret kaydıeden evvel
Zevî'l-erhâmın ahkâmını hıfzetmek gerek kassâm

Manzûme

Belle tertîb-i zevî'l-erhâmı
Ta ki icra edesin ahkâmı

Münferid, malı eder istifa
Müteaddid ise ekrab evlâ

Mütesâvi ise kurb-i derece
Veledü'l-vâris alır evvelce

Sınıf-ı sânide bu tağyîr olunur
Asıl vâris diye tabir olunur

Veled-i vâris olan, dense ona
Farkını anlayamaz her molla

Lik müftâ bih olan kavî-i esah
Görmemek vârisin aslını ercâh

Ebleri irse liyakatte hemen
Ümm-ü üm ile ebü'l-üm yeksân

Eb-i ümmin ibne ver sülüsân
Ümm-i ümmin ebi sülüse şâyân

Ölse cümle verese-i evladı
Ya bulunmazsa bu kısmın âdı

İttihad-i cihete eyle nazar
Onda akvâsı tekaddüm eyler

Bu kuyûd üzere olanlar hâli
Bacı kardeş gibi alsın malı

Muhtelif ise karâbet ciheti

Muteberdir ebeveynin sıfatı

Sülüsü üm canibine kıl i'ta
Cânib-i eb dahi sülüsâna sezâ

Sınıf-ı sâni ile râbi'de bu hal
Başkadır evvel ve sâlisde makâl

Dahi bunlarda usule nazar et
Lîk müftâ bih olan mezhebe git

Müttefak ise usulun sıfatı
İhtilaf zahmeti yok bunda katî

İkili birli ver evlada heman
Gelmesin hic birisine noksan

Muhtelif ise zükûrunda usûl
Böyledir onda hemân âsân bul

Eyle evmât-i usûli ihyâ
Evvela onlara eyle i'ta

Sonra her asla ne olmuşsa nasib
Kendinin fer'ine eyle tensîb

Müteaddid ise fer'in adedi
Âtî ashında hesap et ebedi

Yine bunlar da kemâ fi's-sâbık
İkili birli olurlar lâyık

Nazm ile müşkil olur arz-ı merâm
Eyle noksânımı afv ile temâm

Açmayan bâb-ı zevi'l-erhâmı
Açamaz kufldür [kilitli] efhâmı

Yakışır tarz-ı lugaz [bilmece] dense ona
Aferin halledene bî-pervâ [korkusuz]

Görmedim anı hulasa eden
Meslek-i tayy-i tarıka giden

Oldu ilhâm-ı Hüdâ-yi Menân
Ettim üslûb-u bedî üzere beyan

Leyse lî kuvvetün hâze't-tahkîk
Ve minallahi Teâlâ et-tevfik (Dürrî, 1899, s. 52-56)

4.8. Sekizinci bölüm: Çetrefilli meseleler

Bu bölüm, ferâizin müşkilleri diye takdim edilen üç fasıldan oluşur. Birinci fasılda meselenin tashîhî, ikinci fasılda tashîhten sonra payların bölünmesi ve borçluların durumu son fasılda ise münâsaha meselesi ele alınır (Dürrî, 1899, s. 62-77).

Tâlîbe yâr-i mu'in olmaz ise fikr-i sahîh
Müteassir görünür zabt-ı usûl-i tashîh

Böyle müşkilleri hep nazm ile kıldım teshîl
Şüyû-i nazm ile ta şevke gele pîr ü alîl

İktidarın yok ise zabt usûlüne hemân
Mübtedî mesleki vardır ona gitmek âsân

İntikal eyle amel et okudunsa âdâb
Kâhî takriben olur sâile takrir-i cevâb

Eyle tashîh sihâmı etmeden evvel taksîm
Mal-i murisi her vârise eyle teslîm

Ne tebâyün ne tevâfuk ne temâsül ne dühûl
Mümkün oldukça ümûr gide kolay bir yol bul

İste her lahza tevâfuk yerine tevfiği
Mübtedî fehmedemez ince uzun tahkiki

Zikr olunmuş idi evvelce usûl-i kısmet
Eyle onlarla amel fikrine verme zahmet

Müste'id molla bu miktara kanaat etmez
Mübtedî meslekine âr eder aslâ gitmez

Onları menzil-i maksuda ulaştırmak için
Eyledim tevsen-i [dik başlı] endişemi zahmetle zebûn

Yazdım icmâl usulünü müretteb manzum
Belki rahmetle beni yâd ede erbâb-i ülûm

Müstakim olmasa bir fırka ruûsüne sihâm
O ruûsün adedin mahrece darb eyle tamam

Vefkı var ise anı darb eyle azalsun a'dad
Hâsıl-ı darbden et cümle sihâmı ta'dad

İki üç fırka ise sehmi olanlar meksûr
Neseb-i erbaayı bilmeye oldun mecbur

Mütemâsil mütesâvî adedine derler
Mütedâhil de ekalli ekseri ifnâ eyler

İkisin bir aded-i sâlis ederse ifnâ [yok]
Mütevâfık sayılır vefkını âl çekme anâ' [güçlük]

İki cânibden ekal tarh olunup [çıkarılıp] ekserden
Bir kalırsa mütebâyin seçilir bunlardan

Gelelim maksad-ı aslımız olan tashîhe
Hele üç fırkasının kâidesin tasrîhe

Evvela yoklanır a'dad-ı ruûs ile sihâm
Vefkı var ise ruûsün alınır yoksa tamam

Kıf işareti ile bir yere tevkîf olunur
Tâlîbe cümlesinin nisbeti ta'rif olunur

Toplanır nisbet için bir takım a'dad-ı ruûs
Cünhâsız [suçsuz] darb olunup onda kalırlar mahbûs

Mütemâsiller ise mahrece darb et birini
Bulduk âsanlık eyle cümle sihâmın yerini

Mütedahiller ise ekseri darb eyle ona
Mütevâfıklar ise şerh edeyim anı sana

Birinin vefkın alıp saniye darb et evvel
Hasılı salisenin vefkına darb et beri gel

Darb-ı sânidan olan hasılı vur meseleye
Verme çok darb ile efkârımızı zelzeleye

Mütebâyin ise darb et ehad-i a'dadı
Saniye hâsıla hem sâlise ya üstâdı

Hasılı sâliseyi mahrece darb eyle yeter
Gece gündüz çalışıp et bu usûlü ezber (Dürrî, 1899, s. 69-72)

Münâsaha

Malı taksimden evvel vâris
Emr-i hak ile olursa muris

Suret-i ûlâ tashîh ile
Herkesin ismini tasrîh eyle

Ne ise meyyit-i sâniye düşen
Atla tashîhin anın da rûşen [açık]

Sonra bak var ise vefk-ı sâni
Evvelin cümlesine vur onu

Yok ise cümlesini cümleye vur
Mahrec-i meseleteyn ede zuhur

Ba'dezâ suret-i ûlâda sihâm
Ne ise vur anı madruba tamam

Dahi sânide sihâm-i verese
Vurulur eldeki sehme ne ise

Olsa kaç mesele birden vâki'
Sayılır sâniye sâlis ve râbi'

Lik bu veçhile tashîh-i sihâm
Olamaz gâhice milyonla tamam

Fikrini yorma elin malı içün
Kesret-i fikr eder inşanı zebûn

Bey' ve taksimde ederse i'câb
Kesr ile akça ile eyle hesâb (Dürrî, 1899, s. 77, 78)

Sonuç

İslam miras hukuku diğer adıyla ferâiz ilmi, belli seviyede nesep ve matematik bilgisi gerektirdiğinden öğrenimi ve öğretilmesi açısından fıkın diğer alanlarına kıyasla bazı zorlukları ihtiva etmektedir. Bu zorlukların aşılmasına katkı sağlamak amacıyla erken dönemden itibaren çok sayıda müellif tarafından manzum ferâiz eserleri telif edilmiş yahut mevcut eserler nazma dönüştürülmüştür.

II. Abdülhamid döneminde Antep'te yaşamış bir müderris olan Ayıntâbî Mehmet Hasib Dürrî, aynı zamanda Türk edebiyatının farklı türlerinde çok sayıda şiir kaleme almış bir şairdir. Onun "İslam miras hukukunun özü" anlamına gelecek şekilde oldukça iddialı bir başlık ile okuyucusuyla buluşturduğu *Zübdetü'l-ferâiz* isimli eseri, manzum ferâiz geleneğinin en güzel Türkçe örneklerinden biridir. Miras hukukuna ilişkin genel prensipler ve özel hükümleri Hanefî fıkah kültürüne bağlı kalarak ele alan eser, İslam miras hukukunun hemen tüm konularına özlü bir biçimde temas etmiştir.

Zübdetü'l-ferâiz'in nazmında değinilen bazı önemli hususlar, klasik fıkah kitaplarındaki kaynaklardan alıntılanarak parantez içinde belirtilmiştir. Bazı tarif ve açıklamalar ise nazmın akışını bozmamak için düz yazıyla ifade etmiştir. Eserde konuların işleniş tarzı ve anlatım üslubunun anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir. Müellifin ferâiz ilmini öğrenmek isteyen öğrencilerin zorlandığı veya muhtevada tekrara düşüldüğü tespitinden hareketle bazı konuları özet geçmesi, bunları kitabın sonuna kaydırması veya bütünüyle göz ardı etmesi *Zübdetü'l-ferâiz*'i klasik ferâiz metinlerinden farklı kılmaktadır. Vârislerin paylarının kesirli olabileceğini ileri sürmesi, reddiye ve avliye gibi bazı işlemlerin çözümünde pratik yollar önermesi, eseri özgün kılan diğer özellikler arasındadır. Bir mukaddime ve sekiz bölümden oluşan seksen dört sayfalık eserde miras hukukunun yanında "Vesâyâ-yı Nasihâtâmiz", "Vesâyâ-yı Manzume", "Mübâhât-ı Şâirâne", "Nasihat-i İbretnüma" ve "Evsâf-ı Dünya" başlığını taşıyan çeşitli konulara ilişkin şiirler de yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nin siyasî ve içtimaî yapısında önemli değişikliklerin görülmeye başladığı bir dönemin ürünü olan eser, yaygın bazı uygulamalara ve çeşitli aktüel konulara ilişkin tespitler içermesi yönüyle ait olduğu devrin dinî, siyasî ve içtimaî yaşantısına ışık tutmaktadır. Müellifin, ücreti mukabilinde hatim programı tertip etme, belirli vakitlerde ölü için yemek ikramında bulunma, kişinin babasının mezarına gömülmeyi vasiyet etmesi gibi toplumun örf ve âdetlerine ilişkin fikhî değerlendirmeleri, tahsil hayatında öncelik verilmesi gereken ilimlere ilişkin tavsiyeleri ve ilmin hâmisî konumunda gördüğü idarecilere yönelik övgüleri, bu yaşantının bir haritasını sunması açısından kıymet ifade etmektedir.

Bu makaleyi Gaziantep'in en iyi şairleri arasında sayılan Mehmet Hasib Dürrî'nin büyük bir bölümünü manzum bir biçimde kaleme aldığı, *Zübdetü'l-ferâiz* isimli İslam miras hukukuna dair eserini tanıtmaya yönelik bir başlangıç olarak görmek mümkündür. Şimdiye kadar henüz Latin harflerle yayınlanmamış

ve yeterince incelemeye konu edilmemiş olan *Zübdetü'l-ferâiz'in* tahkikli neşrinin yapılarak ilim dünyasına kazandırılması, ayrıca yararlanılan kaynakların ve benimsenen görüşlerin daha detaylı bir incelemeye tabi tutulması gerektiği belirtilmelidir.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1959). *Hasip Dürri, (Hayatı—Eserleri)*. Gaziyurt Basımevi.
- Aktan, H. (1991). *Delilleriyle İslam Miras Hukuku*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ali Haydar Efendi. (2019). *Teshilul Feraiz*. (Sadeleştiren: Orhan Çeker). Konya: Tekin Kitabevi.
- Arı, A. (2018). *İslam Miras Hukuku*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Ayaz, E.S. (2016). *Manzume-i Ferâiz, Muhammed Bin Abbas*. Kesit Yayınları.
- Aydın, A. (2016). Manzum Fıkıh Metinleri I. *Usûl İslam Araştırmaları*. XXVI, 137-170.
- Aydın, A. (2017). Manzum Fıkıh Metinleri II. *Usûl İslam Araştırmaları*. XXVII, 73-100.
- Babanzâde, B.İ.P. (1951). *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin*. Milli Eğitim Basımevi.
- Bardakoğlu, A. (1995). Ferâiz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXII, 362-363.
- Berki, A.H. (1986). *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bilgili, İ. (2013). Şeyhzâde Ahmed Ziya Efendi'nin “Ucâletü'l-ferâiz” Adlı Eseri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. XXI, 395-408.
- Cürcânî, S.Ş. (1944). *Şerhu's-Sirâciyye*. Mısır.
- Dâmâd, A. Ş. *Mecmau'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Dârimî, E.A.M. (1992) *es-Sünen*. Çağrı Yayınları.
- Dürri, A. H. M. H. (1899). *Zübdetü'l-ferâiz*. Yovanaki Panayoditis Matbaası.
- Eliaçık, M. (2008). Denizlili Koralizâde Es'ad Efendi'nin Mir'ât-ı Ferâizi, *Diyanet İlmî Dergi*, XLIV(4), 121-144.
- Eliaçık, M. (2008). Din Hizmetlerinde Şiir ve Manzum Metinlerin Yeri. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Erdem, S. (2021). *Uygulamalı İslam Miras Hukuku (Feraiz İlmî)*. Hikmetevi Yayınları.
- Güzelbey, C. C. (1969). Hasib Dürri. *Gaziantep Kültür Dergisi*, 12.
- Halebî, İ. (1323). *Mülteka'l-ebhur*. Dersâdet: Ahmed Kamil Matbaası.
- Hasenî, A.F. (1999). *Nüzhëtü'l-havâtr ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*. Dâru İbn Hazm.
- Haskefi, A.M. (2002). *ed-Dürri'l-muhtâr*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Heysemî, E.H.N. *Mecmau'z-Zevâid ve menba'u'l-fevâ'id*. Mektebetü'l-Kudsî,
- İbn Mâce, E. A. M. el-Kazvîni. (1992). *Es-Sünen*. Çağrı Yayınları.
- Kehhâle, Ö.R. *Mu'cemü'l-mü'ellifin*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Kırkıl, H. (2006). Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. VII, 433-476.
- Koca, F. (1995). el-Ferâizü's-Sirâciyye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXII/367-368.
- Mecek, S. (2010). *Reyyî'nin “Kitâb-ı Rûşenî” İsimli Manzum Ferâizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Muttakî el-Hindî, A.H. (1985). *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Omerdiç, M. (2009). Seyfullah Efendi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXXVII/34.

- Sarı, İ. (2016). *Anadolu Evliyaları*. Net Medya Yayıncılık.
- Seydişehrî, Mahmud Esat. (1994). *Delilleriyle İslam Miras Hukuku*. Esra Yayınları.
- Şahiner, N. (2008). *Hasib Dürrî ve İbrahim Hakkı Kardeşler*.
- Şevkânî, E.A.M.A. (2005). *Neylül'evtâr*. Dâru İbn Affân.
- Teftâzânî, S. M. (t.y.). *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh*. Mektebetü Sabîh.
- Tirmizî, E.İ.M. (1992). *el-Câmiu's-sahîh*. Çağrı Yayınları.
- Yakar, H.İ. (2007). Mahallî Kaynakların Değerlendirilmesi ve Antepli Divan Şairleri Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. VI (2), 1-13.
- Yakar, H.İ. (2013). *Antepli Divan Şairleri*. Yaşar Cevizli Mağazaları.
- Zirikli, H. (2002). *el-İ'lâm*. Dâru'l-İlm li'l-Melâyin.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100

Contribution Rates of Authors to the Article: First author %100

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Ethics committee approval: Ethics committee approval is not required for the study.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Support Statement (Optional): No financial support was received for the study.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Statement of Interest: There is no conflict of interest between the authors of this article.